

RESSENYES

Tina Sabater (coord.), *La casa medieval en Mallorca y el Mediterráneo. Elementos constructivos y decorativos*. Gijón: Trea, 2021, 432 pp.

El llibre ressenyat aquí suposa l'aportació més recent i completa sobre l'arquitectura domèstica medieval del regne de Mallorca, compresa la seva àrea d'influència dins el Mediterrani occidental.

Les 16 contribucions recollides en aquest volum són el resultat de l'encontre que va tenir lloc l'any 2020 a Palma i constitueixen un dels principals fruits del projecte «La casa medieval. Materiales para su estudio en Mallorca» (HAR2016-77032-P, Ministeri d'Economia, Indústria i Competitivitat). Paral·lelament, la catalogació digital dels testimonis materials dels habitatges medievals de Mallorca, recopilats al llarg dels anys pel doctor Josep Morata i ampliat en el curs del projecte, ha posat a l'abast dels investigadors una ingent quantitat de dades que sens dubte afavoriran noves recerques en aquest camp.

L'obra col·lectiva que es presenta s'ha organitzat en tres grans blocs, atenent la diversitat de fonts i aproximacions emprades per cadascun dels autors.

Dins el primer bloc s'agrupen les aportacions basades en l'estudi de les restes materials en les quals preval una metodologia historicoartística.

En el primer capítol, Joan Domenge centra el seu treball en l'anàlisi d'un element constant en l'arquitectura civil catalana i mallorquina: el portal rodó. Malgrat la seva omnipresència i èxit evident, es tracta d'un element marginat per la historiografia i de difícil datació. La manca de fonts escrites que s'hi refereixin i la seva permanència en el temps dificulten la documentació d'una solució constructiva que s'erigeix en símbol de la resistència de l'arquitectura tradicional per sobre de les modes i els estils.

A continuació, Elvira González examina els grafitis murals, un testimoni anònim i íntim de la

mentalitat medieval. L'autora cataloga els exemplars localitzats en distints edificis emblemàtics medievals mallorquins seguint una metodologia arqueològica. Seguidament, els classifica segons siguin inscripcions espontànies o dibuixos figuratius. Dins el primer grup inclou una sèrie de marques que podrien tenir algun significat comercial. D'altra banda, dins els motius figuratius, destaquen les traces arquitectòniques, fetes per mans expertes i vinculades a la projecció i l'execució de l'espai on es troben.

La contribució d'Antònia Juan sistematitza i estudia en profunditat la decoració escultòrica que es concentra i desenvolupa als envans i els portals de les residències privades mallorquines, amb especial atenció als portals d'estudi. És precisament en aquests espais, semipúblics, polivalents i eminentment masculins, que es donen alguns dels exemples de major originalitat. A vegades adopten un sentit narratiu o simbòlic, poden apel·lar a l'heràldica familiar, com també als valors socioculturals als quals vol associar-se el propietari de la casa, que fa gala de la seva erudició i participa d'una moda que s'estén entre els territoris de la corona d'Aragó.

Finalment, Tina Sabater analitza i revisa les dades sobre la pintura mural no figurativa pròpia de l'arquitectura civil de Mallorca. Distingeix un total de vuit tipologies, de les quals afina la cronologia i aporta paral·lels extrainsulars. Així mateix, es proposen orígens i filiacions per als diferents estils, així com les possibles transferències dels mateixos motius entre distints suports artístics. En darrer lloc, s'incideix en la singularitat dels testimonis mallorquins i en el possible pes dels models palatins i religiosos sobre l'arquitectura civil.

Dins el següent bloc, trobem un conjunt de treballs basats en les fonts escrites o visions més globals sobre l'arquitectura domèstica i l'urbanisme a distintes àrees del Mediterrani.

Magdalena Cerdà ens descobreix, a partir de l'anàlisi dels inventaris *post mortem*, el món de la devoció privada a l'illa basant-se en l'estudi de l'escultura domèstica religiosa, un patrimoni del qual gairebé no queden restes materials. Identifica la iconografia més recurrent, de la qual destaca noves tipologies associades a la celebració del Nadal. També tracta dels materials més habituals, els espais d'exhibició, els usos i pràctiques associats a aquests objectes, com també els agents implicats: artistes i comitents.

En relació amb València, Teresa Izquierdo documenta la dotació mobiliària del palau de la Generalitat, avui desapareguda, fent ús de les fonts arxivístiques disponibles, com llibres de comptes i albarans. Aquests documents testimonien el predomini del material ligni i el pas d'un mobiliari polivalent, com el banc, i a vegades desmuntable a un d'estable i cada cop més especialitzat. L'article identifica els principals mestres fusters, la tipologia del mobiliari encarregat, els preus i les funcions, així com els espais als quals estaven destinats.

Amb el capítol de Maria Barceló tornem a la casa medieval mallorquina segons apareix a les fonts escrites. L'autora planteja una aproximació exclusiva a la planta baixa dels habitatges medievals situats en el període comprès entre 1412 i 1516, a partir de l'anàlisi de diversos inventaris *post mortem*. Enumera i descriu la varietat d'espais que ocupaven aquest nivell, com ara l'entrada, la botiga o l'obrador, tenint en compte la diversitat d'usos depenent del propietari, però també aprofundeix en els espais destinats al servei domèstic i altres personatges marginals que habitaven la casa.

Amb una metodologia interdisciplinària, Ayat Catafau presenta l'evolució urbana de tres barris d'origen medieval de Perpinyà: el barri de Sant Jaume, el de Sant Mateu i el call jueu. A partir de l'anàlisi de les restes arqueològiques, la documentació cadastral i les fonts escrites, és capaç de determinar les parcel·lacions originals i la planificació urbana, però també els sistemes construc-

tius medievals i l'evolució d'aquests espais arran dels processos de gentrificació i enriquiment dels successius propietaris.

L'aportació de Marta Fernández identifica les característiques pròpies dels espais representatius de les residències regies del regne de Mallorca. Amb diverses nomenclatures com *aula*, *gran sala* o *sala del tinell* es designa a la documentació escrita aquest espai diàfan i polivalent, cobert amb arcs diafragma i on es concentren la major part dels elements decoratius. Les estratègies que serviren per simbolitzar el poder en aquests llocs preveien la inclusió de grans finestres, un mobiliari sofisticat i abundant decoració parietal, sense deixar de prestar atenció a les visuals. Aquests mateixos recursos, però readaptats, foren aplicats a les residències senyorials com a mitjà de distinció social i autorepresentació.

L'emulació i la distinció a través de la cultura material i els habitatges és un fenomen estudiat per Juan Vicente García per a la València medieval. A través de les dades procedents de 50 inventaris *post mortem*, analitza les especificitats materials de l'elit valenciana dels segles XIV i XV, que es trobava composta per nobles i mercaders, dins els quals també es podien distingir els conversos. Les diferències són subtils i fluctuants, però poden detectar-se sobretot en el consum de llibres i en el nombre i el tipus d'imatges devocionals. D'altra banda, un punt de convergència entre aquests grups serà la creixent moda per blasonar tota mena d'objectes i dotar-los de valor representatiu.

Federico Iborra aborda l'arquitectura residencial valenciana del segle XIV des d'una perspectiva tipològica. Fa un recorregut per les modestes cases d'una o dues crugies i analitza elements particulars com les escales monumentals, les sales columnàries o els arcs diafragma. L'autor ofereix una visió panoràmica i aporta dades sobre els possibles orígens dels distintes elements que sovint delaten la influència francesa, oriental o islàmica. L'article conclou amb l'estudi de dos edificis particulars: el palau Reial i el palau Ducal de Gandia.

Amb el treball de Marcello Schirru ens endinsem en l'arquitectura civil tardogòtica de l'Alguer. Les restes conservades mostren l'ús d'un llenguatge híbrid amb elements gòtics i clàssics, així com

una clara influència de l'arquitectura del llevant peninsular. Destaca la pervivència dels elements decoratius medievals fins al segle XVII, que s'entenen com un llenguatge legitimador d'estatus, i la seva penetració a les cases de la ruralia.

La darrera aportació d'aquest segon bloc és a càrrec de Jacobo Vidal, que s'enfronta al difícil panorama de l'arquitectura medieval de Tortosa. La manca de restes materials i l'escassetat de fonts escrites i gràfiques dificulten enormement la tasca. Sobresurt, no obstant això, una font literària que de manera indirecta descriu la ciutat de Tortosa. Com a teló de fons de la narració central, *Els col·loquis* de Despuig en permeten reconstruir-ne l'aparença general, de la qual s'infereix una creixent substitució dels habitatges de tàpia i fusta per edificis de pedra que transformaren la ciutat a principis del segle XVI.

El tercer bloc està dedicat a l'estudi monogràfic de tres edificis residencials d'origen medieval. En primer lloc, Marco R. Nobile presenta el Palazzo Bonet, conservat a Palerm, un dels màxims exponents de l'arquitectura civil local. Les seves característiques, que es troben replicades en altres palaus de la ciutat, demostren que l'edifici acabà per convertir-se en un model perseguit per l'elit local. Una de les aportacions més interessants és la referència al possible paper que podrien haver tingut les dones de les distintes famílies benestants a l'hora de catalitzar i disseminar determinades modes arquitectòniques.

Tornant a Mallorca, Tina Sabater, Magdalena Cerdà i Antònia Juan es remunten als orígens medieval de Can Balaguer i la illa on se situa. Analitzant-ne la planimetria, les talles, algunes fonts iconogràfiques i les restes arqueològiques, les autores tracen l'evolució i la transformació d'aquest espai. A través d'algunes restes materials, identifiquen els sectors medievals de la casa, que s'haurien trobat inicialment a una major alçada respecte al nivell actual i haurien estat dotats de pintures murals, que poden datar-se dins el segle XIV.

Finalment, Francesca Tugores i Miquel Àngel Capellà reconstrueixen l'evolució de Ca n'Oleo de Palma. L'edifici actual és el resultat de la unió de tres cases preexistents i una torre, adquirides a finals del segle XV per la família Vivot. A partir d'aquest moment, es duren a terme una sèrie de reformes que ennobliran l'edifici amb alguns elements encara conservats, dels quals destaca l'innovador portal adintellat, l'escala monumental o les finestres renaixentistes. També a l'interior s'han identificat restes excepcionals, com el paviment enrajolat, una volta estrellada o una senzilla decoració mural.

En definitiva, el llibre contribueix a l'actualització i l'increment de les dades existents sobre l'arquitectura domèstica mallorquina i el seu entorn cultural. La recopilació de treballs heterogenis posa de manifest una complexa i variada realitat que participa d'uns models comuns i d'una cultura compartida. La diversitat de fonts i d'aproximacions apunta a la interdisciplinarietat com a pedra angular per a la valoració, la conservació i la documentació d'un patrimoni fràgil i en constant desaparició.

Neus Serra Vives

Universitat de les Illes Balears